

El-Mūceẓ fī’-Ṭıbb ve Enmūzecu’-Ṭıbb üzerine bir ön çalışma: İki eser arasında yalnızca bir isim benzerliği mi var? *

A preliminary study on *Al-Mūjaz fī al-Ṭıbb* and *Anmūzaj al-Ṭıbb*: Is there only a name similarity between the two works?

Ahmet Aciduman¹

¹ Prof. Dr. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik AD., <https://orcid.org/0000-0003-2021-4471>

Öz

Amaç: İslam coğrafyasında XIII. yüzyılda yaşayan ve eserler veren yazarlardan biri olan İbnu’n-Nefis’in en önemli eserlerinden birisi *el-Mūceẓ fī’-Ṭıbb*’dir. Bazı yazarlar tarafından İbn Sīnā’nın *el-Qānūn fī’-Ṭıbb* adlı eserinin bir özeti kabul edilen bu eser üzerine farklı yazarlarca şerhler yazıldığı gibi çok sayıda da kopyalanmış ve çoğaltılmıştır. Türkiye kütüphanelerinde de çok sayıda kopyası bulunan bu eser iki kez Türkçeye çevrilmiştir. On yedinci yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda hekimbaşılık yapan ünlü hekim Emir Çelebi’nin en önemli eseri *Enmūzecu’-Ṭıbb* olup eserin Türkiye kütüphanelerinde çok sayıda kopyası bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı her iki eserin meme hastalıkları ve gebelik üzerine olan bölümlerini karşılaştırarak *El-Mūceẓ fī’-Ṭıbb*’in *Enmūzecu’-Ṭıbb*’a kaynaklık edip etmediği, eğer kaynaklık etmişse bunun ne düzeyde olduğunu göstermeye yönelik bir ön çalışma gerçekleştirmektir.

Gereç ve Yöntem: Çalışmada *el-Mūceẓ fī’-Ṭıbb*’in Arapça basılı bir nüshası ile adı geçen eserin Surūrī tarafından yapılan Türkçe çevirisinin Ankara Milli Kütüphane, A 1437’de kayıtlı bir nüshası ve *Enmūzecu’-Ṭıbb*’in İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Koleksiyonu, No. 342’de kayıtlı bulunan bir nüshası kullanılmıştır. Adı geçen eserlerin meme hastalıkları ile gebelik üzerine olan bölümleri karşılaştırılmıştır. Ayrıca Türk tıp tarihi literatüründe adı geçen eserlerle ilgili yer alan çalışmalar da gözden geçirilmiştir.

Bulgular: Adı geçen bölümler bağlamında yapılan karşılaştırmalar sonucunda Emir Çelebi’nin *Enmūzecu’-Ṭıbb* adlı eserinde İbnu’n-Nefis’in *el-Mūceẓ fī’-Ṭıbb*’ında yer alan bölümlerin çevirilerinin yer aldığı görülmektedir. Bazı bölümlerde Emir Çelebi’nin, İbnu’n-Nefis’in *el-Mūceẓ fī’-Ṭıbb*’ındaki bölümlerine kısa bazı eklemeler yaptığı görülmektedir.

Sonuç: Emir Çelebi’nin, incelenen bölümler bağlamında, *Enmūzecu’-Ṭıbb*’ını kaleme alırken İbnu’n-Nefis’in *el-Mūceẓ fī’-Ṭıbb*’ında yer alan yazım düzenini esas almasının yanısıra adı geçen eserin ilgili bölümlerini Türkçeleştirdiği ve birebir alıntılarla eserine kattığı fark edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İbnu’n-Nefis, Emir Çelebi, *El-Mūceẓ fī’-Ṭıbb*, *Enmūzecu’-Ṭıbb*, Meme hastalıkları, Gebelik, Tıp tarihi

ABSTRACT

Object: *Al-Mūjaz fī al-Ṭıbb* is one of the most important works of Ibn al-Nafis, who was one of the writers who lived and presented works in the Islamic geography in the 13th century. This work, which is accepted as a summary of Avicenna’s *al-Qānūn fī al-Ṭıbb* by some authors, has been copied and reproduced in large numbers, as well as commented by different authors. This work, which has many copies in Turkish libraries, has been translated into Turkish twice. The most important work of the famous physician Emir Çelebi, who was chief physician in the Ottoman Empire in the 17th century, is *Anmūzaj al-Ṭıbb*, and there are many copies of this work in Turkish libraries. The aim of this study is to compare the sections of both works on breast diseases and pregnancy, and to perform a preliminary study to show whether *al-Mūjaz fī al-Ṭıbb* was a source for *Anmūzaj al-Ṭıbb*, and if so, at what level.

Materials and Methods: In the study, a printed copy of *al-Mūjaz fī al-Ṭıbb* in Arabic and a copy of the Turkish translation of this work by Surūrī registered in Ankara National Library, A 1437 and a copy of *Anmūzaj al-Ṭıbb* registered in İstanbul Süleymaniye Manuscript Library, Mihrişah Sultan Collection, Nr. 342 were used. The sections of the mentioned works on breast diseases and pregnancy were compared. In addition, the studies on these works mentioned in the Turkish medical history literature were also reviewed.

Results: Comparisons made in the context of the aforementioned chapters show that Emir Çelebi’s *Anmūzaj al-Ṭıbb* includes translations of the chapters in Ibn al-Nafis’ *al-Mūjaz fī al-Ṭıbb*. In some parts, it is seen that Emir Çelebi made some short additions to the parts Ibn al-Nafis’ *al-Mūjaz fī al-Ṭıbb*.

Conclusion: In the context of the examined sections, it is noticed that Emir Çelebi based his *Anmūzaj al-Ṭıbb* on the writing order of Ibn al-Nafis’ *al-Mūjaz fī al-Ṭıbb*, as well as he translated the relevant parts of the aforementioned work into Turkish and added it to his work with one-to-one quotations.

Keywords: Ibn al-Nafis, Emir Çelebi, *al-Mūjaz fī al-Ṭıbb*, *Anmūzaj al-Ṭıbb*, Breast diseases, Pregnancy, History of medicine

* Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2022;12(2):282-293

DOI: 10.31020/mutfd.1059644

e-ISSN: 1309-8004, ISSN 1309-761X

Geliş Tarihi – Received: 18 Ocak 2022; Kabul Tarihi - Accepted: 24 Şubat 2022

İletişim - Correspondence Author: Ahmet Aciduman <aciduman@medicine.ankara.edu.tr>

Giriş

Bu çalışma, asıl olarak, bir rastlantı sonucu başlamıştır. Yazarın amacı, başlangıçta, XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda hekimbaşılık yapmış olan ünlü hekim Emir Çelebi'nin Türkiye kütüphanelerinde çok sayıda kopyası bulunan en önemli eseri *Enmūzecu'ṭ-Ṭıbb*'in meme hastalıkları ile ilgili bölümlerini çalışmaktır. Bu amaçla, yazar tarafından, *Enmūzecu'ṭ-Ṭıbb*'in İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Koleksiyonu, No. 342'de bulunan bir nüshasından¹ öncelikle eserin ilgili bölümlerinin transliterasyonu yapılmış ve sonra da çağdaş Türkçeye çevrilmiştir. Öte yandan, benzer bir konu bağlamında, bazı yazarlar tarafından İbn Sīnā'nın *el-Ḳānūn fī'ṭ-Ṭıbb* adlı eserinin bir özeti kabul edilen ve üzerine farklı yazarlarca şerhler yazıldığı gibi çok sayıda kopyalanarak çoğaltılan, Türkiye kütüphanelerinde de çok sayıda kopyası bulunan ve iki kez de Türkçeye çevrilen, XIII. yüzyıl İslam coğrafyasının ünlü yazarlarından İbnu'n-Nefis'in *el-Mūceẓ fī'ṭ-Ṭıbb* adlı eserinin Surūrī tarafından yapılan Türkçe çevirisinin^{2,3} Ankara Milli Kütüphane, A 1437'de bulunan bir nüshasının⁴ meme hastalıkları ile ilgili bölümleri yazar tarafından incelenirken, adı geçen bu bölümlerin Emir Çelebi'nin *Enmūzecu'ṭ-Ṭıbb*'inde yer alan bölümlerle çok benzer olduğu fark edilmiş ve yine daha önce yazar tarafından yayımlanmış olan *Enmūzecu'ṭ-Ṭıbb*'in gebelik ile ilgili bölümleriyle,⁵ İbnu'n-Nefis'in *el-Mūceẓ fī'ṭ-Ṭıbb*'inin gebelik ile ilgili bölümleri arasında bir benzerlik bulunup bulunmadığı sorusunun akla gelmesi üzerine, *el-Mūceẓ fī'ṭ-Ṭıbb*'in gebelik ile ilgili bölümlerinin Türkçe çevirisinin transliterasyonu yapılmıştır. Elde edilen bu verilerin, yapılan karşılaştırma sonucunda, Emir Çelebi'nin *Enmūzecu'ṭ-Ṭıbb*'inin gebelik ile ilgili bölümleriyle çok benzer olduğu fark edilmiş ve böylece İbnu'n-Nefis'in *el-Mūceẓ fī'ṭ-Ṭıbb* adlı eseri ile Emir Çelebi'nin *Enmūzecu'ṭ-Ṭıbb*'i arasında bir ilginin bulunabileceği varsayımı sonrası bu çalışma planlanmıştır.

Gereç ve Yöntem

Çalışmada *el-Mūceẓ fī'ṭ-Ṭıbb*'in Arapça basılı bir nüshası⁶ ile adı geçen eserin Surūrī tarafından yapılan Türkçe çevirisinin Ankara Milli Kütüphane, A 1437'de bulunan bir yazma nüshası⁴ ve *Enmūzecu'ṭ-Ṭıbb*'in İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Koleksiyonu, No. 342'de bulunan bir yazma nüshası¹ incelenmiştir. Adı geçen eserlerin meme hastalıkları ile gebelik üzerine olan bölümleri karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmalar yazının Bulgular bölümünde sunulmuştur. Bulgular bölümünde karşılaştırmaların yapıldığı bu tablolarda yatay sırada *el-Mūceẓ fī'ṭ-Ṭıbb*'da yer alan bölüm Arapça olarak verilmiş, sütunların ilkinde *el-Mūceẓ fī'ṭ-Ṭıbb*'in Türkçe çevirisinde yer alan, ikincisinde ise *Enmūzecu'ṭ-Ṭıbb*'da bulunan bölümlerin transliterasyonu yapılarak sunulmuştur. Arapça metin ile Türkçe transliterasyonu yapılmış olan metinlerde kaynak ve sayfa numaraları, metin içerisinde sayfaların sonunda verilerek gösterilmiş, yine transliterasyonu yapılmış olan bölümlerde satır numaraları satırın başında üst simge olarak belirtilmiştir. Elde edilen bulgular, Türk tıp tarihi literatüründe adı geçen eserlerle ilgili yer alan çalışmalar da gözden geçirilerek Tartışma bölümünde tartışılmıştır.

Bulgular

1. Meme hastalıkları başlıklı bölümde İbnu'n-Nefis'in *el-Mūceẓ fī'ṭ-Ṭıbb*'inin Türkçe çevirisinin girişinde Surūrī tarafından verilen açıklama, *el-Mūceẓ fī'ṭ-Ṭıbb*'in orijinal Arapça metninde yer almamaktadır. Bununla birlikte bu açıklamaya çok benzer bir açıklamanın Emir Çelebi'nin *Enmūzecu'ṭ-Ṭıbb*'da yazdığı bölümün girişinde de yer aldığı ve ayrıca Emir Çelebi'nin bu bölümün sonuna kısa bir ekleme yaptığı görülmektedir. Her iki eserde yer alan ve İbnu'n-Nefis'in *el-Mūceẓ fī'ṭ-Ṭıbb*'inin aslında yer alamayan kısımlar ile Emir Çelebi'nin eklediği kısım Tablo-1'de italik olarak gösterilmiştir. Surūrī'nin çevirisi ile Emir Çelebi'nin *Enmūzecu'ṭ-Ṭıbb*'indeki bölümlerin kalan kısımları birbiriyile örtüşmektedir (**Tablo1**).

Tablo 1. İbnu'n-Nefis'in *el-Mūceẓ fī'ṭ-Ṭıbb*'ı ve onun Surūrī tarafından yapılan Türkçe çevirisi ile Emir Çelebi'nin *Enmūzecu'ṭ-Ṭıbb*'ında "Meme Hastalıkları" hakkındaki bölümler

أمراض الثدي	
أورام الثدي	
تكون إما دموية أو بلغمية أو صفراوية، وكلما تكون سوداوية، وفي الأكثر تكون مختلطة، وقد ينعقد الثدي عند البلوغ. وعلامات الموائد ومعالجات الأورام مغروفة، والذي يخص الثدي في الابتداء دقيق البقلى بالسكنجبين أو دهن وزد بالخل، ونطول من زهر نيلوفر وبنفسج وعدس، وفي الزيد يخلط بالضماد والنطول خلبة وإكليل الملك، وتابونج، ثم تستعمل هذه صرفة. 6,p:197	
إبقاء الثدي على صغره	
طين، وخل، وماء عقص، وإسفيداج، وبزر بنج، وعصارة مفردة ومجموعة تستعمل بخزقة كتان. 6,p:197	
²⁴emrāzu's-sedy	⁷bāb-ı sāmın emrāz-ı sedy beyānındadır
<i>bilgi ki sedy ya'nī meme bir 'uzvdur ki haqq te'ālā anı tevliḍ-i leben ²⁵içün halk eylemişdür bir 'uzvdur ki mürekkebdür 'urūḳdan ve şiryānlardan^{4,p:151a} ¹ve 'aşablardan ki bunlaruñ ortalari ṭoldurulmuşdur lahm-i ğudediden ³memenüñ veremleri olur yā demevī yā balgamī yā şafrāvī ve ḳatı az olur evrām-ı sedy ⁴sevdāvī ve ekşerde evrām-ı sedy muḥtelit olur dem ile balgamdan ⁵ve meme mün'akid olur bulūḡ ḳatında ⁷'alāmāt-ı mevādd ⁸ve veremler mu'aleceleri ma'rūfedür şol 'ilac ki maḥşuş olur şedye ibtidāda ⁹bāḳlā unıdur sirkencübīn ile yā gül yağıdır sirke ile daḫı naṭūldur nīlüfer ¹⁰ve benefşe çiçeginden ve mercimekten ¹¹ve vaḳt-i tezeyyüdde ḫalt oluna ¹²zımāda ve naṭūla boy toḫmı ve iklīlül-melik ve bābūnec andan şofra ya'nī vaḳt-i ¹³iştihāda isti'māl oluna bu muḫalliller yalıñız ¹⁵meme bākī ḳalmaḳ küçücikligi üzere buñā 'ilac ṭin-i ḫarrdur ya'nī ¹⁶şāfi ola ki ḳumlu olmaya ve sirke ve māzū suyu ve isfidāc ve bezr-i ¹⁷binc ve anuñ 'uşāresi gerek bunlar yalıñız ola gerek mecmū' olalar isti'māl ¹⁸oluna kettān bizi ile^{4,p:151b}</i>	<i>⁸imḍi meme bir 'uzvdur ki haqq sübhāne te'ālā anı leben içün halk ⁹eylemişdür ve bir mübārek 'uzvdur ki 'urūḳ şiryān ve 'aḍaleden ¹⁰mürekkebdür ve bunlaruñ vasaṭları lühüm-ı ğudediden ṭolmuşdur maraz ¹¹daḫı yā demevīdür yā balgamīdür ve yā şafrāvīdür sevdāvī olmaḳ ¹²az olur olduḳda daḫı evrām dem ile muḥtelit olur ve meme ḫin-i ¹³bülüḡda mün'akid olur 'alāmāt-ı mevādd ve evrām ma'rūfdur şol ¹⁴'ilāci ki memede ibtidāda 'amel iderler sirkencübīn ile baḳla unıdur ¹⁵yā gül yağı ile sirkedür yāḫūd nīlüfer ve benefşe ve mercimek ¹⁶bir yirde medḳūken 'acın olub naṭul olunmaḳdur vaḳt-i tezeyyüdde ¹⁷boy toḫmı ve iklīlül-melik ve bābūnec bir yirde daḳḳ olunub <i>menḫūlen</i> ¹⁸sirkencübīn ile 'acın idüb zımād ve naṭul ḳılmaḳdur bu nev'den ¹⁹biri memenüñ büyümeüb küçük olmasın taleb eylemekdür bunuñ ¹⁹'ilāci şāfi ṭin ki ḳumlu olmaya sirke ve māzū suyu ve isfidāc ²⁰ve bezr-i binc bu cümlesi gerek yalıñız gerek bir yirde <i>ṭin ile ḫalt ve mezc idüb</i> bir ²¹biz pāresi yayub memeyi anuñla şaralar <i>bi-emrillahi te'ālā büyümekden ḳala</i>^{1,p:172b}</i>

2. Sütün azlığı başlıklı bölümde Surūrī'nin İbnu'n-Nefis'in yazdıklarının Türkçe çevirisine süt azlığının üç sebebi olduğunu ve yazarın bunların her birini bildirdiği açıklamasını eklediği görülmektedir. Emir Çelebi'nin ise İbnu'n-Nefis'in orijinal Arapça metninde yer alan ve Surūrī'nin de çevirdiği meniyi artıran her şeyin sütü de artırdığı, meniyi kurutan her şeyin sütü de kuruttuğu açıklamasını, *Enmūzecu'ṭ-Ṭıbb*'da kendi yazdığı bölüme almadığı, onun yerine İbn Serābiyūn'dan bir ilaç eklediği, ayrıca, eserinde yer alan aḳrabādinde verdiği tedavilerin başka bir tedavi gerektirmediği şeklinde bir açıklama ile bölümü sonlandırdığı görülmektedir. Bunun dışında Surūrī'nin *el-Mūceẓ fī'ṭ-Ṭıbb*'ın Türkçe çevirisi ile Emir Çelebi'nin *Enmūzecu'ṭ-Ṭıbb*'ındaki bölümlerin kalan kısımlarının birbiriyle örtüştüğü oldukça belirgindir. Farklılıklar **Tablo 2'**de italik olarak gösterilmiştir.

Tablo 2. İbnu'n-Nefis'in *el-Mūcez fī'ṭ-Ṭıbb*'ı ve onun Surūrī tarafından yapılan Türkçe çevirisi ile Emir Çelebi'nin *Enmūzecu'ṭ-Ṭıbb*'ında "Süt Azlığı" hakkındaki bölümler

قِلَّةُ اللَّبَنِ	
<p>تكون إما لِقَلَّةِ الدَّمِّ أو لِقَلَّةِ الأَغْذِيَّةِ، أو نَزْفٍ، وإِمَّا لِرَدَاءَةِ الدَّمِّ لِعَلْبَةِ خُلْطٍ، أو فَسَادِ مِزَاجٍ، وإِمَّا لَكَثْرَةِ الدَّمِّ جِدًّا، فلا تَقْوَى الطَّبِيعَةُ على هَضْمِهِ لَبْنًا، وتُعْرَفُ عُلْبَةُ الصَّفْرَاءِ بِرِقَّةِ اللَّبَنِ وَجِدَّتِهِ وَضَفْرَتِهِ، وَالبَلْغَمُ بِعِلْظِ اللَّبَنِ وَتِيَاضِهِ، وَالسُّودَاءُ بِكُمُودِيَّتِهِ وَغِلْظِهِ، هذا مع العلامات المتقدمة للمواد، وإذا خَرَجَ اللَّبْنُ كَالخَبُوطِ فَالمِزَاجُ يابِسٌ.</p> <p>العلاج: تَعْدِيلُ المِزَاجِ والأَغْذِيَّةِ، وإِصْلَاحِهَا، وَاسْتِفْرَاقُ الخُلْطِ المُفْسِدِ المَعَدِّ وَخَبْسُ الاستِفْرَاقَاتِ وَتَقْلِيلُ الكَثِيرَةِ المُفْرَطَةِ، وَلتَكُنِ العُمْدَةُ على الأَغْذِيَّةِ أَكْثَرَ مِنْهَا على الأَدْوِيَّةِ وَتُرْفَهُ الصَّفْرَاوِيَّةِ وَتُودَعُ، وَتُلْزَمُ البَلْغَمِيَّةُ الحَرَكَةُ وَالتَّعَبُ، وَماءُ الشَّعِيرِ بِالعَسَلِ لِلبَلْغَمِيَّةِ وَالسُّودَاوِيَّةِ، وَبالسُّكَّرِ، وَشَرَابِ النَّبْتِ لِوَفْرِ الصَّفْرَاوِيَّةِ وَالمَبْرَرِ لَهَا أَوْلَى، وَأَكْلُ صَرْعِ الضَّبَّانِ أو المَعِيزِ نَافِعٌ، وَالأَخْسَاءُ المُتَّخَذَةُ مِنَ الجِنَّةِ وَالسَّمْنُ البَقْرِيُّ، وَشُرْبُ اللَّبَنِ بِالسُّكَّرِ أو العَسَلِ، وَللزَّبْتَةِ خَاصِيَّةٌ، وَكُلُّ ما يُغَيِّرُ المِئْيَ يُغَيِّرُ اللَّبْنَ، وَكُلُّ ما يُجَفِّفُ المِئْيَ يُجَفِّفُهُ، وَالأَغْذِيَّةُ المُسَمَّنَةُ نَافِعَةٌ. 6.p:197</p>	
18 killet-i leben	22 bāb-i tāsi' killet-i leben beyānındadır.p:172b
<p><i>süd azlığınıñ üç 'illeti vardır muşannif¹⁹her birin beyān ider</i> ²⁰kiilet-i leben olur yā kiilet-i demden ve kiilet-i ²¹demüñ 'illeti kiilet-i gıdādur yā demüñ nezfi <i>ya'nī bundan çok</i> <i>çıkmasıdır</i> ve kiilet-i leben ²²olur yā demüñ yaramazlığı için ve demüñ yaramazlığı yā 'galebe'-i hılt için dūr yā fesād-ı ²³mizāc için dūr ve kiilet-i ²⁴leben olur demüñ keşreti için ziyāde öyleye ṭabī'at kavī ve kādīr olmaz ²⁵hazm idüb leben kıılmağa, 4.p:151b ²⁶ve bilinür galebe'-i ²⁷şafra lebenuñ riqqati ve hıddeti ve şarılığı ile ve bilinür galebe'-i balğam lebenuñ gılzaṭı ²⁸ve aklığı ile ve bilinür galebe'-i sevdā lebenuñ karamtıllığı ve gılzaṭı ile bu 'alāmāt ²⁹mütekkadimesi ile dūr mevādduñ ve kaçan çıksa süd iplik gibi mizāc yābis ³⁰dür el- İlāc kiilet-i lebenuñ 'ilācı ³¹ta'dīl-i mizāc-ı fāsiddür daḥı ta'dīl- i ağdiyedür kemmen ve keyfen daḥı ³²ağdiyenüñ işlahıdır daḥı hılt-ı gālib-i müfsidi çıkarmağdır daḥı ḥabs ³³itmeğdür istifragātı taqlīl-i keşret dūr ya'nī demi az komağdır faşd ile ve gayr ile ³⁴ve olsun i'timād kiilet-i lebenuñ 'ilācında ağdiyeye ekşer edviyeden daḥı tena'um ³⁵itdirilsün şafraviyye olan ḥātūna daḥı rāhat kıılınsun daḥı arpa ³⁶şuyı 'asel ile ve sukker ile balğamiyye ve sevdāviyye ḥātūna nāfi'dür ve şarāb-ı ³⁷nılüfer şafraviyyeye ve müberred şafraviyyeye evlādur ve koyun memesin yā keçi memesin ³⁸yimek nāfi'dür ḥarirele[r] ki buğdaydan ve şığır yağından kıılınur nāfi'dür ve süd ³⁹içmek sukker ile yā 'asel ile ve yonca için ḥāşiyeye vardur tekşir-i lebende ⁴⁰her nesne ki menī artırur süd artırur ve her nesne ki menī kıır dūr südi kıır dūr ⁴¹ve şol gıdālar ki semirdicidür nāfi'dür 4.p:152a</p>	<p>¹süt az olmasının üç 'illeti vardır biri kiilet-i ağdiye ²ve biri nezf-i dem ve yāḥūd kiilet-i dem ve yā galebe'-i hılt ve yā fesād-ı ³mizācdur ve kiilet-i leben demüñ keşretinden daḥı olur zīrā ṭabī'at ⁴kavī ve kādīr olmaz hazm idüb leben olmağa bu ma'nā māni' olur ⁵şafrađan olan kiilet-i lebenuñ 'alāmeti lebenuñ riqqātıdır ve hıddeti ⁶ve şarılığıdır galebe'-i sevdādan ise lebenuñ karamtıllığı ve gılzaṭı ⁷ile ma'lüm olur ve 'alāmāt ki beyān eyledük süt iplik gibi ⁸çıkı mizāc yābis olduğuna dāldür 'ilācı kiilet-i lebenuñ 'ilācı ⁹ta'dīl-i mizāc eylemek dūr gerek edviye ve gerek ağdiye kemmen ve keyfen ve hılt-ı ¹⁰gālibi müfsiddür eger dem çok gitmekden ise istifrag ḥabs olunub ¹¹taqlīl-i dem gerek dūr ya'nī demi az itmek dūr faşd ile ve gayr ile ve kiilet-i ¹²leben 'ilācında i'timād ağdiyeye gerek dūr ve tena'um itdirmek ḥātūnlara ¹³münāsıbdür ve arpa şuyı 'asel ile ve şeker ile a'lādur balğamiyye ¹⁴ve sevdāviyyede şarāb-ı nılüfer ve koyun ve keçi memeleri yidürmek ¹⁵münāsıbdür ve buğdaydan ṭabḥ olunan ḥarīre nāfi'dür ve süt ¹⁶içmek sukker ve 'asel ile a'lādur mā-lā-yu' adde yonca toḥmı tekşir- i ¹⁷lebende 'azīm ḥāşiyeti vardır ḥuşuşen et buğday ile bişmiş ¹⁸ola dimiş dūr <i>İbn Serāfiyūn tatlu boza içmek ziyāde</i> <i>tekşir-i leben ider deyu naql ider bizim ḥōd-akrabādinde</i> ¹⁹vaz' eyledüğümüz mu'alecāt gayrī tebdire ihtiyāc itmez 1.p:173a</p>

3. Gebeliğe yardımcı olacak ilaçlar bölümü de her iki eserde oldukça benzerdir. *Enmūzecu'ṭ-Ṭıbb*'ın adı geçen bölümünde bazı ilaçlar için ne kadar süre ile nasıl kullanılacağı hakkında açıklamalar eklendiği görülmektedir. Ayrıca ilaç konusunda birkaç farklılık bulunmaktadır; örneğin, Surūrī'nin Türkçe çevirisinde yer alan tavşan infahası yerine tavşan beyni, erkek geyik ödü ve necaseti yerine köpek ödü ve necaseti gibi. Bir de çocuk yapabilecek meni konusu İbnu'n-Nefis'in eserinde ve Surūrī'nin Türkçe çevirisinde ayrı bir konu başlığı altında ele alınmış iken, Emir Çelebi bunu gebeliğe yardımcı olacak ilaçlar konusunda ele almaktadır. Ayrıca kendisi meninin özelliklerine bir ekleme yapmış, kokusu ile ilgili olarak ise yasemin kokusunu bölümüne eklemiştir. Tüm farklılıklar **Tablo 3'**te italik olarak gösterilmiştir.

Tablo 3. İbnu'n-Nefis'in *el-Mūceẓ fī'ṭ-Ṭıbb*'ı ve onun Surūrî tarafından yapılan Türkçe çevirisi ile Emir Çelebi'nin *Enmūzecu'ṭ-Ṭıbb*'ında "Gebeliğe Yardımcı İlaçlar" hakkındaki bölümler

دِكْرُ أَدْوِيَةِ تُعِينُ عَلَى الْحَبْلِ	
نُشَارَةُ الْعَاجِ وَثِقَالٌ، حَاضِرَةُ النَّعَمِ، وَبُولُ الْفَيْلِ عَجِيبٌ، وَيُشْرَبُ عِنْدَ الْجَمَاعِ أَوْ قَبِيلِهِ، وَبَدْرُ السَّسَالِيُوسِ جَيِّدٌ مُجَرَّبٌ. واحتمال الإنفحة خاصة إنفحة الأرنب بعد الطُّهر تُعِينُ عَلَى الْحَبْلِ، وكذلك مَرَارَةُ الطَّبِيِّ الدَّكْرَ وَتَبْعَهُ، وَفُرْجَةُ مِنْ مَرَارَةِ الدُّبِّ أَوْ الْأَسَدِ قَدْرَ دَانِيَيْنِ، وَأَيْضاً فُرْجَةُ مُتَّخِذَةً مِنْ سَكِّ وَسُنْبُلٍ وَخَصِي الثَّلْبِ، وَدُهْنُ الْبَلْسَانِ، وَدُهْنُ الْبَانِ وَدُهْنُ السَّوْسَنِ، كل ذلك جيد. 6,p:257	
علامات المني المؤنذ	
هو الأبييض اللزج البراق الذي يسقط عليه الذباب. ويأكل منه ورائحته كالطلع والياسمين. 6,p:257	
18zikru edviyetin tu'inu 'ale'l-19habali	2bāb-ı 'aşer gebelige mu'in olan edviye beyânındadır
bi'l-hāşiyye olanlardur ²⁴ fil dişi burādesi bir mişkāl fi'l-hāl fāyde ider ve fil bevlī 'acībūdūr ²² icilsün cimā' vahtinde yā evvelce encidān-ı rūmī toḥmı eyūdūr mucerrebūdūr ^{4,p:202b} ¹ şāf idinmek infaḥa'ı ḥuşūşā ṭavşan ² infahāsın yağ ile tuhrdan şoñra mu'in olur ḥable ve buncılayındur erkek ³ geyik ödi ve necāseti ve şāf itmek kurd ödinden yā arslan ⁴ ödinden iki dang mişkārı ve buncılayındur fetil sükkden ve sünbülünden ve ⁵ ḥuşyetü'ş-şalebden ve dühn-i belesān ve dühn-i bān ve dühn-i süsenden ⁶ bunuñ küllisi eyūdūr ^{4,p:203a}	³ cümleden biri ḥāşiyyet ile gebe olmağa bā'is olandur meşelā fil dişinüñ ⁴ burādesini 'avret vāfir cem' idüb yedi güne dek birer mişkāl bal şerbeti ile isti'māl idüb ⁵ ba'dehu cimā' ide <i>bi-emrillahi</i> gebe olur bir nev' daḥı fil sidügidür encidān-i ⁶ rūmī didikleri cevzi <i>ışladub cimā' vahtinde 'avrete</i> içüreler <i>fi'l-hāl</i> ⁷ gebe olur bir eyü 'ilāc daḥı ḥayzından pāk olduḡdan şoñra ṭavşan <i>beynīsın</i> ⁸ ṭavşan yağıyla götüremdüñ köpek necāseti ve ödi ve kurd ödi ve arslan ⁹ ödi bunlar <i>gerek yalñız ve gerek maḥlūten olsun</i> iki dāniḡ 'avret fercinde ¹⁰ götürmek ḥamle mu'indür bir nev' daḥı sükk ve sünbül ve ḥuşyetü'ş-şaleb ve dühn-i ¹¹ belesān ve dühn-i bān ve dühn-i süsen <i>eczā şahḡ olunub edhān ile bir yire</i> ¹² cem' idüb fetil idüb <i>götürmek</i> ḥamle mu'indür <i>evlād gelecek meninüñ 'alāmeti</i> aḡ olub ¹³ şıyrıncaḡ olmaḡdur <i>andan mā'adā yumurda aḡında olan düğüm düğüm gibi olmaḡdur</i> bir ¹⁴ 'alāmeti daḥı siñek üzerine ḡonub yimekdür ve rāyihāşı ḡurmā çičeḡi gibi olmaḡdur ^{1,p:219a}
'alāmātu'l-meniyyi'l-muvellidi	
⁸ menī ki veled duturucı ola aḡ ve ṭayrıncaḡ ve berrāḡdur ki anuñ üzerine siñek ⁹ düşer ve andan ekl ider ve rāyihāşı ḡurmā çičeḡi yā yāsemin gibi ola ^{4,p:203a}	

4. Gebeliğin belirtileri ve hükümleri konusunda her iki eserde yer alan bilgiler neredeyse birbirinin aynıdır. Emir Çelebi'nin *Enmūzecu'ṭ-Ṭıbb*'ındaki bölümünde birkaç küçük ekleme vardır. Surūrî'nin *el-Mūceẓ fī'ṭ-Ṭıbb*'ın Türkçe çevirisinde de çevirinin daha anlaşılır olabilmesi için iki kelimenin eklendiği fark edilmektedir. Farklılıklar **Tablo 4**'te italik olarak gösterilmiştir.

Tablo 4. İbnu'n-Nefis'in *el-Mūceẓ fī'ṭ-Ṭıbb*'ı ve onun Surūrî tarafından yapılan Türkçe çevirisi ile Emir Çelebi'nin *Enmūzecu'ṭ-Ṭıbb*'ında "Gebeliğin Belirtileri ve Hükümleri" hakkındaki bölümler

علامات الحبل وأحكامه	
أن يتوآفي الإنزآلان، ويخرج الذكر إلى بيوسة وكأنما امتص، وينضم فم الرجم حتى لا يسع مزوداً، ويرتفع إلى فوق وقدآم، ويوجع ما بين السرة والفرج قليلاً، وتكره الجماع وخصوصاً الحبل بذكر، ويعرض لها عند الجماع ^{6,p:257} ألم ولا نزل، وينقطع الخيض أو يقل ويتأخر، ويعرض الغثيان والكرب والكسل ونقل البدن، وضداع، ودوار، وظلمة عين، وخفقان، وشهوة فاسدة بعد شهر أو شهرين، وسواد لون، وضفرة بياض العين، وكل ذلك في حمل الأثني أكثر، ثم إذا عظم الجنين تغدى بدم الحيض فزالت هذه الأعراض. ومن العلامات المجزبة أن تسقى ماء العسل وخصوصاً بماء المطر عند النوم، فإن أصابها مغص فهي حامل وإلا فلا، وكذلك تبخر مرملةً أو بتياب من قمع أو إجانة منقوبة بعد أن تصوم يوماً، فإن أحست رائحة التبخور فليست بحامل، وكذلك احتمال التومة على الخوى، فإن لم تجس براحتها أو طعمها فهي حامل، وإن أحست فلا، وقد يوجد في البؤل الحبال كالقطن المندوف، وقد يكون صافياً يُرى فيه كالضباب وربما كان فيه كالحب يصعد ويُزَل. وفي أول الحمل يكون إلى الرزقة، وفي آخره إلى الحمرة، فإذا غلقت الصغيرة خيفت عليها الموت، وكذلك إذا عرس للحامل حمى حادة أو ورم في الرحم. 6,p:258	
10'alāmātu'l-ḥabali ve aḡkāmuhu ve gebelik 'alāmetleri ve aḡkāmı	15bāb-ı ḡadī 'aşer gebeligüñ 'alāmātu ve aḡkāmı beyânındadır
¹⁷ iki ¹⁸ inzāl muvāfık ola ve zeker çıka yubüsete māyil ke- enne-hu emilmiş gibi ve raḡmüñ aḡzı ¹⁹ dutıla ḡattā mīl şıḡmaya ve ḡalka yuḡaruya ve öñe ve aḡrıya göbek ile ferc orta ²⁰ sı azciḡ ve ḡātün istemeye cimā'ı ḡuşuşen erkege yükli olan ve 'ārız ²¹ ola añā cimā'da elem ve inzāl olmaya ve ḡayz münḡatı' ola yā az ola ve müte'aḡḡir ola ²² vahtinden ve 'ārız ola göñül dönmek ve ḡuşselenmek ve kesel ve şıḡl-i beden ²³ ve şudā' ve baş dönmek ve göz ḡararmak ve yürek oynamak ve iştiḡā'-i ²⁴ fāsīd bir aydan yā iki aydan şoñra ve fesād-ı levn ve gözün aḡı şararmak ²⁵ bunuñ küllisi ḡıza yükli olanda ekşerdür andan şoñra cenin büyük olıcaḡ ^{4,p:203a}	¹⁶ imdi gebe olmaḡ 'alāmeti iki inzāl muvāfık olub zekeri yubüsetle fercden ¹⁷ ḡāric olmaḡdur bir ḡayşiyyet ile ki ḡüyā zeker fercden çıḡduḡı zemān emilmiş ¹⁸ gibi çıḡar ve raḡmüñ aḡzı tuḡtila ḡattā ḡātün mīl şoḡmak dilese şıḡmaya ve cimā'dan ¹⁹ şoñra raḡm yuḡarı ḡalka ve öñüne oñurgaya meyl ide ve göbek ile ferc ²⁰ ortasında ḡāl gibi nesne ola ve 'avret cimā' olunmağa rāzi olmaya ²¹ 'ale-l-ḡuşuş erkege gebe olursa bi'l-külliye cimā'dan istikrāh ide erkege ²² yükli olan 'avrete cimā' ve inzāl elem virüb zarar ider ve gebe olan ²³ 'avretün ḡayzı münḡatı' olur ve yāḡūd ba'zında az olur ve müte'aḡḡir olur ^{1,p:219a} ²⁴ göñül dönmek ve ḡuşselenmek ve

<p>¹gızālanur hayz kanı ile öyleye zāyil olur bu a'rāz ⁷'alāmāt-i ⁸mūcerredendür ḥabale bal şerbetin icü[r]mek ḥuşūşā yağmur şuyı ile uyku vaktinde ⁹eger aña göbek burmağ iderse gebedür ve illā degüldür ve buncılayındur ḥātün ¹⁰buḥūrlanmak bürünmüş olduğu hālde kıma'dan yā delinmiş legenden bir gün şāyim ¹¹oldıktan soñra eger aḥāss iderse rāyihā'-i buḥūri gebe degüldür ve buncılayın ¹²dur eger götürürse sarımsağı acılık üzere eger ta'mını ağızda ve rāyihasını <i>burunda</i> aḥāss ¹³itmez ise gebedür aḥāss iderse gebe degüldür ve gāh bulunur gebe ¹⁴lerüñ bevinde bir nesne atılmış penbe gibi ve gāh bevlī sāfi olur anda görünür ¹⁵ṭumanlar gibi ve gāh olur anda dāne gibi kalker ve iner ve evvel-i hamilde bevl göge māyil ¹⁶ve āḥirinde kızıla māyil kaçan gebe olsa bāliğa olan korkulur anuñ üzerine ¹⁷mevt ve buncılayındur kaçan 'ariz olsa gebeye ḥummāyī ḥādde yā verem raḥmde^{4,p:203b}</p>	<p>kesel ve şıql-i beden ve şudā' ve baş dönmek ²ve yürek oynamak 'ariz olur bu ma'nalar bir ay ve iki ay soñra olur bir niçe ³alāmeti daḥı iştihā fāsıd olub fesād-i levn ve gözün ağı şararmak ⁴ve <i>karın büyümekdür</i> andan soñra cenin büyük olduğda hayz kanıyla gıdalanur ⁵bu kerre bu a'rāz zāyil olur ve 'avret gebe midir bilmek murād olusa bundan ⁶eyü hile olmaz ki yağmur şuyıyla bal şerbetin ezüb 'avrete içürelere eger göbeği ⁷burursa gebedür ve illā degüldür bir nev' daḥı ḥātün bürinüb fercini ⁸buḥūrlaya eger rāyihā'-i buḥūri hiss iderse gebe degüldür ve illā gebedür bir nev' le ⁹imtiḥān daḥı budur ki 'avret fercinde şarımşak götüre eger rāyihāsin ve ¹⁰ta'mın tıyarsa gebe degüldür ve illā gebedür ammā şarımşak götüremek diledikde ¹¹bir gün ac tura andan götüre vakt olur ki ḥātünların bevinde ¹²atılmış penbe gibi nesne olur ve gāh olur ki sāf olub üzerinde ¹³ṭuman gibi nesne görünür ve gāh olur ki bevlde ba'zī nesnelere olur dāne gibi kalker ve iner <i>bu cümlesi gebe olmağa 'alāmetleridür</i> ve evvel-i hamilde bevl göge māyil olur ¹⁴evāḥirinde kızımtrak olur eger ḥummāyī ḥāddesi olub ve raḥmde ¹⁵verem daḥı olursa ol ḥāllü ḥāmile kimesnedan ziyāde çorçılur^{1,p:219b}</p>
---	---

5. Fetüsün cinsiyetinin bilinmesi konusunda da İbnu'n-Nefis'in eseri *el-Mūcez fī't-Ṭıbb*'da yazılanlar, *el-Mūcez*'in Türkçe çevirisi ile Emir Çelebi'nin *Enmūzecu't-Ṭıbb*'da yazdıkları örtüşmektedir. Emir Çelebi'nin konuya girişte başlıkla ilgili bir açıklama ile konunun sonunda "Allah'ın işlerin hakikatini bildiğini" bildiren bir cümle eklediği, *el-Mūcez*'in Türkçe çevirisinde "memenüñ başı kızarur" şeklindeki açıklamanın Emir Çelebi'nin yazdığı bölümde "memenüñ başı kararur" şeklinde verildiği görülmektedir. Bu farklılıklar dışında her iki bölüm de aynıdır. Farklılıklar **Tablo 5**'te italik olarak gösterilmiştir.

Tablo 5. İbnu'n-Nefis'in *el-Mūcez fī't-Ṭıbb*'ı ve onun Surürî tarafından yapılan Türkçe çevirisi ile Emir Çelebi'nin *Enmūzecu't-Ṭıbb*'ında "Cenin Erkek mi Dişi mi Olduğunun Bilinmesi ve Bunun Belirtileri" hakkındaki bölümler

سَبَبُ الإِذْكَارِ وَعِلَامَاتِهِ	
<p>غَزَاةٌ مَعَ الرَّجْلِ وَخَرَارَةٌ وَخُرُوجُهُ مِنَ الْبَيْمَنِ، وَمُوَافَقَةُ الْجَمَاعِ وَقَتِ طَهْرِهَا، وَالْبَلْدُ وَالْقَضَلُ الْبَارِدَانِ، وَالرِّيْحُ الشَّمَالِيَّةُ، وَسِنَّ الشَّبَابِ دُونَ الصَّبِيِّ أَوْ الشَّيْخُوخَةِ. وَالْخَبْلِيُّ بِذِكْرِ أَنْشَطٍ وَأَحْسَنَ لَوْنًا وَأَصْحَى شَهْوَةً وَأَسْكَنَ أَعْرَاضًا، وَتُجَسُّ الثَّقَلُ فِي الْبَيْمَنِ، وَعِظْمُ التَّدْيِ الْأَيْمَنِ أَوْلَا، وَاحْمِرَارٌ لِحَلْمَتِهِ، وَيَكُونُ اللَّبْنُ غَلِيظًا أَبْيَضًا، وَتُحْرَكُ الرَّجْلُ الْيُمْنَى أَوْلَا إِذَا مَشَتْ، وَإِذَا قَامَتْ اعْتَمَدَتْ عَلَى الْيَدِ الْيُمْنَى، وَتَكُونُ عَيْنُهَا الْيُمْنَى أَحْفَافًا وَأَسْرَعَ حَرَكَةً وَالذَّكْرُ يَتَحَرَّكُ بَعْدَ ثَلَاثَةِ أَشْهُرٍ، وَالْأُنثَى بَعْدَ أَرْبَعَةِ. ^{6,p:258}</p>	
<p>¹⁹sebebu'l-izkār ve 'alāmatuhu erkekler olmak ve anuñ 'alāmetleri</p>	<p>¹⁶bāb-ı šānī 'aşer erkek ve dişi olmak ve anuñ 'alāmātī beyānındadır</p>
<p>²²erüñ menisi çok olmağdur ve anuñ ḥarāreti²³dür ve anuñ ḥurūcudur sağ cānibden ve cimā'uñ vuḥū'dur ḥātün hayz ²⁴dan pāk oldıktan soñra ve beled-i bāriddür ve faşl-ı bāriddür ve şimāl yili ²⁵dür ve yigitlik yaşıdur şabīlik ve pīrlik degül ve^{4,p:203b} ⁵şol ḥātün ki erkege gebe ola şād olur daḥı levni gökcek ⁶olur ve iştihāsi kavī olur ve a'rāzi sākin olur ve şıqlı duyar ⁷şağında ve şağ memesi büyük olur evvelā ve memenuñ başı kızarur ve şol ⁸ḥātün ki dişiye gebe ola iki memesi aq ve sudi gālīz ve ebyaz ⁹olur şol ḥātün ki erkege gebe olur şağ ayağın evvelā taḥrīk ider ¹⁰kaçan yürise ve sağ eline ṭayanur kaçan dursa ve sağ gözi ¹¹çābuk olur ve erkek üç aydan soñra hareket ider dişi dört aydan ¹²soñra^{4,p:204a}</p>	<p>¹⁷ya'nī gebe olan 'avretüñ ḥamli erkek mi ve yā dişi midür ve olduğı taḥdirce ¹⁸'alāyimleri beyān olunur imdī erkek olmak erüñ menisi çok olduğındur ¹⁹ve anuñ ḥarāretindendür ve meninüñ ḥurūci cānib-i yeminden olub ḥātün ²⁰hayzdan pāk olduğı gibi cimā' olunmağdur ve beled-i bārid ve faşl-ı bārid ²¹ve şimāl yılleri esdüğü vaktlerde cimā' olunmağ erkek evlāda sebebdür ²²ve tāze yigitlerüñ cimā'ından evlād ekşeriyyā erkek olur imdī erkege ²³gebe olan 'avretüñ 'alāmeti şād olub levni ḥüb olub iştihāsi kavī^{1,p:219b} ¹olur belki a'rāz sākin olduğudur ve erkege gebe olan 'avretüñ şağ ²tarafında şıqlı olub şağ memesi büyük olur ve memenuñ başı <i>kararur</i> ve şol ³avret ki dişiye gebe ola iki memesi aq ve süti gālīz ve ebyaz olur ve şol ⁴ḥātün ki erkege gebe ola yürüdükdde evvel sağ ayağın taḥrīk ider kaçan tırsa kezalik ⁵şağ eline ṭayanur kalker* ve şağ gözi görmede çābuk olur ve erkek ⁶üç aydan soñra hareket ider ve dişi dört aydan soñra ⁷hareket ider <i>ma'lūm ola Allahu subḥānehu ve te'ālā a'leme bi-ḥaḳīkati'l-umūr</i>^{1,p:220a}</p>

* ¹Muḥammed bin Zekerıyyā dir ki gebe 'avretüñ ayağında tamarlar kızıl renk olursa ²erkek toğurur eger kara olursa kız toğurur imtiḥān daḥı gebe 'avret ³ayağ üzere tırunurken işemekdür eger sidüğü şağ ayağına toğrı ⁴aḳarsa erkekdür ve illā kızdır *li-mü'ellifihı* ⁵kūn-i kemāline kim iletđi ilahī rāh • şun'un degil mi birligüne şāhid ve güvāh^{1,p:219b}

6. Gebelerin tedbiri bölümünde Emir Çelebi'nin *Enmūzecu't-Ṭıbb*'da, İbnu'n-Nefis'in *el-Mūceẓ fī't-Ṭıbb*'ında yazılanlardan farklı olarak iki kısa açıklama verdiği görülmektedir. Surūrī'nin de *el-Mūceẓ fī't-Ṭıbb* çevirisinde fetüsü düşmekten koruyacak ilaçları Arapça yazdıktan sonra bunları tekrar çevirmediği görülmektedir. Ayrıca, İbnu'n-Nefis'in *el-Mūceẓ fī't-Ṭıbb*'ında ve onun Türkçe çevirisinde iki farklı başlık altında ele alınan konular Emir Çelebi'nin *Enmūzecu't-Ṭıbb*'ında tek başlık altında birleştirilmiştir. Bütün farklılıklar **Tablo 6**'da italik olarak gösterilmiştir.

Tablo 6. İbnu'n-Nefis'in *el-Mūceẓ fī't-Ṭıbb*'ı ve onun Surūrī tarafından yapılan Türkçe çevirisi ile Emir Çelebi'nin *Enmūzecu't-Ṭıbb*'ında "Gebelerin Tedbiri ve Cenini Düşmekten Koruyacak İlaçlar" hakkındaki bölümler

تذییر الحوامل	
<p>لِتَمَنُّعِ الْفُضْدِ وَالْإِسْهَالِ وَخُصُوصًا قَبْلَ الرَّابِعِ، لِأَنَّهُ أَوَّلُ التَّكُونِ، وَبَعْدَ السَّابِعِ لِأَنَّ تَعَلُّقَهُ حِينَئِذٍ يَكُونُ أَضْعَفَ كَالثَّمَرَةِ عِنْدَ ابْتِدَاءِ تَكْوِينِهَا وَانْتِهَائِهَا، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ بَدًّا لِكَثْرَةِ الْأَخْلَاطِ الْفَاسِدَةِ فَالْخِيَارُ شَبَّيرٌ مَحْمُودٌ، وَإِنْ كَانَ هُنَاكَ سَبَبٌ يَجُوبُ الْإِسْقَاطُ كَسُوءِ مِزَاجٍ أَوْ ضَعْفِ عُدَلِ مِزَاجِهَا، وَقُوَّةِ بِالْغُذِيَّةِ الصَّالِحَةِ. وَإِنْ كَانَ لِكَثْرَةِ رَطُوبَةٍ مَزَلَّةٍ وَهُوَ الْأَكْثَرُ فَلْيَثْرِكِ الْمَرْقَ وَالْفَوَاكِهِ وَالْحَمَّامَ، وَيَتَّقِ الرُّطُوبَاتِ بِالْإِسْهَالِ، وَالْحَقْنَ، وَالْإِدْرَارَ، وَالتَّعْرِيقَ وَهُوَ خَيْرٌ مِنَ الْإِدْرَارِ. ^{6,p:259}</p>	
والأدوية الحافظة الجنين عن الإسقاط	
<p>هِيَ الْأَدْوِيَّةُ الْقَلْبِيَّةُ كَالْمَفْرَحَاتِ الْبَاقُوتِيَّةِ وَغَيْرِهَا وَالتَّرْيَاقِ وَالْمِثْرُودِيَطُوسِ، وَدَوَاءِ الْمَسْكِ وَالْبَهْمَنِ، وَالدَّرُونَجِ، وَالرُّزْبَادِ، ^{6,p:259} وَيُعْتَنَى بِتَلْبِينِ طِبَاعَتِهِنَّ لِثَلَا يَحْتَسِبَ فَتَرَاحِمَ الْجَنِينِ، وَيَتَعَدَّنَ الرَّقِيقَ لِجُحْلَلِ فَضُولِهِنَّ فَإِنَّهَا تَنْكَثِرُ لِاحْتِبَاسِ الْحَيْضِ، وَيُجَرِّمُ عَلَيْهِنَّ الْحَمَّامَ، وَالْوَثْبَةَ وَالطَّفْرَةَ، وَكُلَّ مَنْفَخٍ، وَكُلَّ مُدِيرٍ لِلْحَيْضِ كَاللُّوبِيَا، وَالْكَبْرِ، وَالتَّرْمُسِ وَالْحَمَصِ، وَالسَّمْسِمِ، وَالْكَرْفَسِ وَيَأْكُلْنَ الْخُبْزَ النَّقِيَّ وَاللَّحْمَ الْحَوْلِيَّ إِسْفِيْذِبَاجًا، وَالسَّفْرَجَلَ، وَالْكَثْمَثْرَى مُنْبَهً لِلشَّهْوَةِ، وَالتَّفَاحُ، وَالرُّمَّانَ، وَالرَّيْبُوبَ، وَالشَّرَابَ الرَّيْحَانِيَّ كُلَّ ذَلِكَ جَيِّدًا. ^{6,p:260}</p>	
¹⁶tedbirü'l-ḥavāmīl	¹⁰bāb-ı şānī tedbirü'l-ḥavāmīl beyânındadır
<p>²³men' ²⁴oluna faşddan ve ishâlden ḥuşûşâ dört aydan evvel zîrâ evvel ḥudûşidur ve yedi aydan şoñra zîra yabışması ol vaqt az'af olur^{4,p:204b} ¹eger müshil zarûri olsa ḥiyârşenber eyüdü eger sebep bulunsa mücib-i ²isqâṭ ta'dil oluna mizâc ve takviyyet kılina ve ekşer keşret-i ruṭûbet mezlaḳa ³olursa ki bu ekşeridür muraṭṭıbat terk oluna ve ruṭubât tenkiye ⁴kılina yâ ishâl yâ ḥuḳneler yâ idrâr-ı bevl yâ terletmek ile ve bu ḥayrdur idrârdan</p>	<p>¹¹gebelerün tedbiri faşddan men' idüb ve ishâlden şiyânet eylemekdür ¹²ḥuşûşen dört aydan evvel ola zîrâ mevlüdüñ evvel ḥudûşidur ¹³yidi aydan şoñra ḥöd-ziyâde ḥıfz ve ḥırâset lâzımdur zîrâ mevlüdüñ ¹⁴yapışması az'af olur eger zarûri müshil lâzım olsa ḥiyârşenbe zarar ¹⁵eylemez eyüdü eger bir sebep olsa mücib-i sıḳta ta'dil oluna ve mizâcı takviyyet ¹⁶kılina eger keşret-i ruṭûbet mezlaḳa olursa ki bu sebebüñ ekşeridür lâzım olan ¹⁷muraṭṭıbat terk olunmaḳdur ve ruṭubâtı tenkiye kılmaḳdur ishâl ve ḥuḳne ¹⁸ve idrâr-i bevl ve yâḥüd derletmek ile ammâ derletmek idrârdan ḥayrludur ¹⁹pes imdî ḥâfız-i cenîn olan devâlar ki sıḳtadan men' ider edviye'-i ²⁰ḳalbiyyedür o cümleden biri mürekkeb olandır müferriḥ yâ ḳuvveti ve säyir müferriḥâtdur ²¹ki biz anı tefriḥ-i ḳalb ve ḥıfz-i cenîn için aḳrâbâdinde beyân eyledük bu cümleden ²²tiryâḳ-i fârûḳ ve meşrudîṭüs ve devâ'-i misk ve behmenân ve dürunc-i 'akreb²³ve zürünbâddur ve mümkün olan mertebe ḥâmile olan ṭabî'atın lînet üzre^{1,p:220b} ¹tuta ḳabz olmaḳdan şiyânet lâzımdur zîrâ ḳabz cenîne müzâḥame virir ²ve gâh be-gâh cüz'vî hareket idüb yürümeḳi mu'tâd ideler tâ ki ihtibâs-i ³ṭamşdan ḥâşıl olan fuṣûl taḥlîl oluna fe-ammâ ḥammâmdan ve şıçramaḳdan ⁴ve her munzicden ve idrâr idenden perhîz lâzımdur ḡidâsı pâk etmekler ve et ve sâde şorbalar ⁵ve laṭîf meyvelerdür ammâ cümleden enfa' olan şarâb-i reyḥânîdür^{1,p:221a}</p>
⁵el-edviyetu'l-ḥâfızati li'l-cenîni 'anı'l-isḳâṭ	
<p>⁷el-edviyetu'l-ḳalbiyye ke'l-muferriḥâti'l-yâḳûtiyye ve ḡayriḥâ ve't-tiryâḳ ve'l-mişrûzîṭüs ve'd-devâ'i misk ve'l-behmenân ve'd-durünc ve'z-zurunbâd 'ibaret ve'l-behmeneyn olsa evlâ idi ¹²ihtimâm ¹³oluna ṭab'ları telyinine tâ ṭab'ları ḳabz olmaya cenîne müzâḥame itmeye ve 'âdet ¹⁴ideler azcık azcık yürimeḳi fuṣûlları taḥallülü icün zîrâ fuṣûlî çok olur ¹⁵ḥayz ihtibâsı icün ve ḥarâm kılina anlara ḥammâm ve şıçramaḳ ḳalkımaḳ ve her ¹⁶nefḥ idici ve her idrâr-ı ḥayz idici ve ekl ideler pâk ekmek ve et-i sâde ¹⁷şörbâ ve takviyyet-i ḳalb ider meyveler ve şarâb-ı reyḥânî eyüdü^{4,p:205a}</p>	

7. İbnu'n-Nefis'in *el-Mūceẓ fī't-Ṭıbb*'ında ve onun Türkçe çevirisinde iki başlık altında ele alınmış olan doğumun kolaylaştırılması ile doğumu ve plasentanın çıkışını kolaylaştıracak ilaçlar konuları Emir Çelebi'nin *Enmūzecu't-Ṭıbb*'ında tek başlık altında birleştirilmiştir. *El-Mūceẓ fī't-Ṭıbb*'daki bilgilere bazı küçük açıklamalar eklemekle birlikte, *Enmūzecu't-Ṭıbb*'da bu bölümdeki en farklı kısım Emir Çelebi'nin Esfelyus isimli bir hekimden ölü fetüsü plasentanın çıkarılması konusunda verdiği kısa bir açıklamadır. Emir Çelebi *Enmūzecu't-Ṭıbb*'daki bölümü eserinin akrabadin bölümüne bir gönderme yaparak bu konuda orada pek çok kural söylendiğini, hangisi uygunsa onun kullanılması gerektiğini söyleyerek bitirmektedir. Bölümler esas olarak çok benzerdir. Farklılıklar **Tablo 7**'de italik olarak gösterilmiştir.

Tablo 7. İbnu'n-Nefis'in *el-Mūceẓ fī'ṭ-Ṭıbb*'ı ve onun Surūrî tarafından yapılan Türkçe çevirisi ile Emir Çelebi'nin *Enmūzecu'ṭ-Ṭıbb*'ında "Doğumun Kolaylaştırılması ile Doğumu ve Plasentanın Çıkışını Kolaylaştıracak İlaçlar" hakkındaki bölümler

تسهيل الولادة	
تَدْخُلُ الْحَمَامَ، وَتَنْظِلُ بِالْمَاءِ الْحَارِّ، وَتَجْلِسُ فِيهِ إِلَى السَّرَّةِ، وَيُعَرِّقُ فَرْجُهَا بِالْأَدْهَانِ الْمُرْلَقَةِ، وَرَبِمَا حُقِّقَتْ بِهَا فِي الْقُبُلِ. ^{6,p:260}	
ذكر الأدوية المسهّلة للولادة وإخراج المشيمة	
<p>إِنَّ سُقَيْتَ الْمَرْأَةِ مِنْ قَشُورِ الْخِيَارِ شَنْبَرٌ أَرْبَعَةٌ مَثَاقِيلُ وَلِدَتْ مَكَانَهَا، وَالذَّارُ الصَّبِيئِي يُسَهِّلُ الْوَلَادَةَ، وَالطَّلْقُ وَالخَلْتِيَّتُ مَعَ الْجُنْدِبَادِ سَتْرٌ بَالِغٌ، وَكَذَلِكَ إِنْ أَمْسَكَتِ الْمَرْأَةُ فِي يَدِهَا الْيَسْرَى مَغْنَطِيْسٌ، أَوْ تَبَخَّرَتْ بِحَافِرِ الْجِمَارِ أَوْ الْقَرْسِ، أَوْ بَعَيْنِ السَّمَكَةِ الْمَالِحَةِ، أَوْ غَلَّقَ الْبُشْدُ عَلَى الْفَخْذِ الْأَيْسَرِ سَهَّلَ الْوَلَادَةَ وَأَسْرَعَهَا، وَقِيلَ: إِنْ غَلَّقَ الْأَصْطْرُكُ الْأَفْرِيْقِي عَلَى فَخْذِهَا الْأَيْمَنِ لَمْ يُصِبْهَا وَجَعٌ، وَقِيلَ أَنَّ الْخَرْزَةَ الْمَتَّخَذَةَ مِنَ الزَّعْفَرَانِ الْمَسْحُوقِ إِذَا غُلِّقَتْ عَلَى فَخْذِهَا خَرَجَتْ الْمَشِيمَةُ، وَالتَّبَخِيرُ بِسَلْجِ الْحَيَّةِ أَوْ زَيْلِ الْحَمَامِ يُسَهِّلُ الْوَلَادَةَ، لَكِنِ السَّلْجُ رُبَّمَا قَتَلَ الْجَنْبَيْنِ، وَإِذَا أُرِدَتْ إِسْقَاطُ الْمَشِيمَةِ فَضَعْ فِي الْأُفِّ دَوَاءً مَعْظَسًا، وَأَمْسِكِ الْمَنْخَرَيْنِ وَالْقَمَّ، وَإِذَا دَامَ الطَّلْقُ أَرْبَعَةَ أَيَّامٍ فَقَدْ مَاتَ الْجَنْبَيْنِ فَلْيُحْتَلْ فِي إِجْرَاجَةِ لَتَعِيْشِ أُمِّهِ، وَرَبِمَا اخْتِيَجَ إِلَى إِدْخَالِ الْبِدِّ فِي الْقَرْجِ وَتَقْطِيْعِ الْجَنْبَيْنِ ثُمَّ إِخْرَاجِهِ، وَإِذَا مَالَ الْوَجْعُ قَبْلَ الْوَلَادَةِ إِلَى الْعَائَةِ وَالْقَطْنِ فَالْوَلَادَةُ سَهْلَةٌ، وَإِنْ مَالَ إِلَى قُوْقٍ وَإِلَى الصُّلْبِ فَهِيَ عَسِيْرَةٌ.^{6,p:260}</p>	
¹⁷teshîl ¹⁸u'l-vilâde oğlan doğuracağı âsân kılmak	⁶bâb-ı sâliş teshîlü'l-vilâdet beyânındadır
²⁰ hammâma koyula ve issi şu ile arkasına ve karnına naṭûl ²¹ oluna ve iclâs kılına issi şuda göbегine dek ve ṭaldırıla ferici edhân-ı ²² muzliḳaya ve gâh huḳne kılına edhân ile öñine	⁷ şol zemân-ki vilâdet qarib ve 'âlâmâtı zâhir ola hâmilüñ issi şu ile ⁸ arkasına ve karnına naṭûl oluna ve issi şu içre âbzen oluna ammâ âbzene ⁹ göbегine dek gire fercine edhân-i muzliḳa ṭilâ oluna ve edhân-i mezbûre ¹⁰ ile ihtikân oluna eger hâmile hâtûna dört mişḳâl ḥıyârşenbe ḳabuğı ¹¹ ve dört mişḳâl dâr-çini ḳaynadub içürseler fi'l-hâl ṭoğura ¹² ve hiltiti cündebîdester ile içürseler vilâdeti ve veca'î âsân ola ¹³ kezalik şol elinde mıḳnâṭıs tutmak ve eşek ve yâ at ṭırnağın buḥûr ¹⁴ itmek ve yâ tuzlu balıḳ gözin buḥûr itmek bi'l-hâşşa vilâdeti âsân ¹⁵ ider ve eger mercân köki şol uyluğına bağılansa fi'l-hâl ṭoğurur lakin ¹⁶ mî'a-i sâyile dağı şağ uyluğına bağılansa tiz ṭoğurur eger yılan ḳavı ¹⁷ ve yâ göğercin necâseti buḥûr olsa vilâdeti âsân ider ammâ yılan ḳavı ¹⁸ çok olmamak gerekdür zirâ cenîne zararlıdır ammâ cenîn meyyit ola ziyâdece ¹⁹ yılan ḳavı buḥûr olsa fi'l-hâl iḥrâc ider eger meşîme eglense ya'nî ²⁰ oğlan soñı çıkmasa mu'aṭṭısâtle aḳsırdalar zirâ aḳsırmak ile oğlan ²¹ soñı a'lâ düşer eger burı ve der dâ'im olsa burun deliklerin ve ağızın ṭutalar ve yine burı diñmezse oğlan ölmüşdür anuñ 'ilâcı ²² ebe elin şokub pâreleyüb çıkarmakdır bu sebep ile vâlidisi ḥalâş ²³ olur Esfelyüs nâm hekim eydür ki meşîme ve cenîn-i meyyit için mekerrer benefşe ^{1,p:221a} ¹ şarâbın virüb enzerüt ve yılan ḳavı tütsi vireler bi-emrillahi çıkub ² hâtûn ḥalâs olur eğer vilâdetden evvel veca' ḳarna ve ḳasığa mâyil olsa ³ vilâdet âsân olur eger veca' yukarıya ve oñurgaya mâyil olsa vilâdet ⁴ müşkil olur tedârük lâzımdur bu mebhâş ḥaḳḳında aḳrâbâdinde ol-ḳadar ⁵ ḳavâyi'd beyân olunmuşdur ki ḥadd ve ḥaşrîn Allahu te'âlâ bilür her ḳanğısı ⁶ münâsib ve nefsu'l-emrde muvâfık ise intiḥâb idüb anuñla 'amel ideler ^{1,p:221b}
zıkrü'l-edviyeti'l-mushileti li'l-vilâdeti ve iḥrâc²³'i-meşîme^{4,p:205a}	
⁵ ḳaçan hâtûna icürülse ḥıyârşenber ḳabuğından ⁶ dört mişḳâl doğurur fi'l-hâl ve icürülse dâr-ı çini âsân ider doğuracağı ⁷ ve burı ve icürülse hiltit cündebîdester ile nafi'dür ve buncılayın ⁸ ḳaçan hâtûn şol elinde dutsa mıḳnâṭıs yâ buḥûr itse ḥımâr yâ feres ⁹ ṭırnağın ya tuzlu balıḳ gözin yâ bağılansa bussed şol uyluğâ âsân ¹⁰ ider vilâdeti dağı esra' ider ve bağılansa mî'a-i seyâlenüñ ḳurumuşı ¹¹ şağ uyluğına ağırişmeye ve denildi boncuḳ kılınsa döğölmüş za'ferândan ¹² ḳaçan aşılsa uyluğâ doğurulduḳdan soñra meşîme' çıkarur buḥûr itseler ¹³ yılan ḳavını yâ göğercin necâsetin âsân ider vilâdeti yılan ḳavı ¹⁴ gâh olur cenîni helâk ider ¹⁷ ḳaçan dileseñ meşîme çıkarmacağı ḳo burna devâ'-i mu'aṭṭıs ¹⁸ ve dut burun delüklerin ve ağızı ve ḳaçan burı dört gün dâyim olsa ¹⁹ cenîn ölmüşdür ḥile kılınsun anuñ iḥrâcında tâ anası diri ola ²⁰ gâh olur ihtiyâc olur el şokmağâ ferce ve cenîni pâralamağâ andan soñra çıkarmaga ²² ḳaçan veca' mâyil olsa vilâdetden ²³ evvel ḳasığa ve ḳarna vilâdet âsân olur ve eger veca' yukarıya ve oñurgaya ²⁴ mâyil olursa vilâdet müşkil olur ^{4,p:205b}	

Tartışma

Türk tıp tarihi literatürü gözden geçirildiğinde Emir Çelebi ve eseri *Enmūzecu'ṭ-Ṭıbb* üzerine çeşitli çalışmalar bulunduğu görülmektedir.

Emir Çelebi hakkında literatürde karşılaşılan ilk makalelerden birisi Dr. Ruscuklu Hakkı [Uzel]⁷ tarafından kaleme alınan "Hekimbaşı Emir Çelebi ve Murad IV" başlıklı makale olup, burada Emir Çelebi'nin ölüm sebebi hakkında bilgi verildiği görülürken, eserleri hakkında yazılmış herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Emir Çelebi'nin *Enmūzecu'ṭ-Ṭıbb*'ında göz hastalıkları ve tedavisi üzerine ayrıntılı bir çalışma yapan Ayla Demiroğlu⁸ çalışmasının giriş, tartışma ve sonuç bölümlerinde *Enmūzecu'ṭ-Ṭıbb*'in göz hastalıkları ile ilgili

bölmelerinin herhangi bir eserle doğrudan ilgisini kurmamakla birlikte, şöyle bir ifade kullandığı görülmektedir:

“Görüldüğü gibi Emir Çelebi, gözün anatomisi hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra 21 kadar göz hastalığı saymaktadır. Bunlardan her birinin sebepleri ve tedavisi hakkında söylediklerine doğuda klasik sayılan müteber hekimlerin tavsiyelerini de ilâve eder.”^{8,p:121}

Gerçekten de Demiroğlu'nun⁸ makalesinde yazdığı bölümler incelendiğinde farklı yerlerde Calinos, Sâbit Hekim, Ali bin İsâ, Akşemseddin, Ebu'l-Hasan, Şeyh (İbn Sina) gibi müelliflerin, *Mûcez*, *Mâ lâ Yasa/Yusa*, *Minhâcü'l-Beyan*, *Kanun*, *Tuhfe-i Sâdiye*, *Zübde*, *Şâmil*, *Takvimü'l-Edviye*, *Takvimü'l-Ebdân*, *Meratibü'l-Ebdan*, *Mecma'u'l-Mücerrebat*, *Kitab-ı Zehrâvî* gibi eserlerin, bazen de İbn-i Baytar – *Müfredat*, *Sedidi – Mucez Şerhi*, Saîd b. Hibbetillah – *Muğnî*, Zekeriya Râzî – *Hâviyye*, Abdüllatif Tebrizi – *Tervîhü'l-ervâh* gibi hem müellifin hem de yararlanılan eserin adlarının geçtiği görülmektedir.

Ayşegül Demirhan-Erdemir⁹ TDV *İslâm Ansiklopedisi*'nde kaleme aldığı “Emir Çelebi” başlıklı maddede *Enmûzecu't-Ṭıbb* hakkında şu saptamayı yapmaktadır:

“Kitap, daha önceki tıp yazmalarından yapılmış bir derleme olmakla birlikte Emîr Çelebi'nin şahsî araştırmalarını da ihtiva eder.”^{9,p:129}

Bununla birlikte eserin hangi tıp yazmalarından derlendiği hakkında bir bilgi vermemektedir.

Ali Cin ve arkadaşlarının¹⁰ da Emir Çelebi ve *Enmûzecu't-Ṭıbb* üzerine yaptığı çalışmasında eserin kaynakları üzerine doğrudan bir bilgi vermemekle birlikte şu saptamayı yaptıkları görülmektedir:

“Emir Çelebi bir hastalığı ele alırken, bir ilacın hazırlanışını anlatırken kimi zaman daha önceki hekimlerin beyanlarını dile getirir: ‘...cālînūs ebokrâṭ ve sa'ir hükemâdan balînās naql ider ki meczûma zıkr olınan devâlar ile tenkiye olınuḡda sonra yigirmi bir gün imrâḡ-ı ef'î içürüp etin dahi yidürel...’”^{10,p:137}

Yıldız Çimen'in,¹¹ *Enmûzecu't-Ṭıbb* üzerine hazırladığı yüksek lisans tezinin girişinde eser ve eserin kaynakları hakkında, eserden alıntılar yaparak önemli bilgiler verdiği görülmektedir. Çimen “*Eser daha önce yazılmış birçok tıp eserinden faydalanılarak yazılmış bir eserdir. Ancak sadece toplama bir eser de değildir. Emir Çelebi, diğer tıp ve botanik kitaplarından faydalanmış bunun yanında kendi tecrübe ve bilgisini de eserinde harmanlayarak vermiştir*”^{11,p:14} dedikten sonra eserde Cālînūs (Galenus), Buḡrâṭ (Hippokrates), İbn-i Mâsûya, İbn-i Serâfiyün, Muḡammed b. Zekeriyâ er-Râzî ve eseri *el-Hâvî*, İbn-i Sînâ (Şeyh) ve eseri *el-Ḳânün fî't-Ṭıbb*, İbn-i Bayṭâr, Hacı Paşa ve eseri *Müntehab-ı Şifâ* ile Akşemseddin'den yararlanıldığını örneklerle açıklamakta ve eserde İbn-i Nefis ve eseri *el-Mûcez*'den de çokça yararlandığı bilgisini paylaşmaktadır. Ayrıca, Yünus hekim, Şâbit hekim, 'Abdu'l-laṭîf Tebrizî, Ebu'l-Ḥasan Sa'îd b. Hebet'ullah, 'Alâ'ddîn-i Manşûr ve Mesihî gibi hekimlerle *Takvimü'l-ebdân*, *Tervîhü'l-ervâh* ve *Takvimü'l-edviye* gibi eserlerin de isimlerini bildirmektedir.¹¹

Yiğit Ayaz,¹² *Enmûzecu't-Ṭıbb* üzerine hazırladığı yüksek lisans tezinin girişinde eserin kaynakları hakkında bir bilgi vermemekte, 2018 yılında Cin ve Çimen ile birlikte hazırladıkları bildiride¹⁰ verilen bilgilere benzer açıklamalarda bulunmaktadır.

Hüsamettin Halit Atlı,¹³ Emir Çelebi ve eserlerini ele aldığı çalışmasında Emir Çelebi'nin meslek yaşamı ve kişiliğini ayrıntılı şekilde ele aldıktan sonra eserleri hakkında bilgi vermekte ve ilk olarak da *Enmûzecu't-Ṭıbb* hakkında açıklamalar yapmaktadır. Bu bölümde *Enmûzecu't-Ṭıbb*'in “*her ne kadar kendisinden önceki tıp birikimini bir derleme şeklinde ihtiva etse de Emir Çelebi'nin şahsî tecrübe ve tespitlerini içermesi bakımından önemli görüldüğünü*”^{13,p:105} bildirmekte, fakat eserin kaynakları üzerine herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır. Yazısının sonuç bölümünde ise çalışmasının ilgili bölümünde herhangi bir atıfta bulunmamasına karşın *Enmûzecu't-Ṭıbb*'in kaynakları ile ilgili olarak şu yargılara vardığı görülmektedir:

“Özellikle Osmanlı kütüphanelerinde en çok yazması bulunan tıp eserlerinden biri olarak bilinen *Enmûcezü't-Tıbb* isimli eseri onun ilmî seviyesini ve mesleki tecrübesini ortaya koymaktadır. Emir Çelebi eserlerinde kaynak olarak kullandığı kitaplara, tasnif ve tedavi yöntemlerine bakılırsa büyük oranda kendisinden önce yazılanlara bağlı kalmıştır. Bununla birlikte Batı'da yaşanan yeni buluş ve gelişmelerden habersiz kalmış, haberi olmuşsa da onları referans alınacak bir kaynak olarak görmemiştir.”^{13,p:107.}

Ahmet Aciduman'ın^{5,14-16} da Emir Çelebi'nin *Enmûzecu't-Tıbb*'ı üzerine yaptığı farklı çalışmaları içeren ve literatürde yer alan yazılarında *Enmûzecu't-Tıbb*'ı tanıtırken eserin kaynakları hakkında herhangi bir açıklamada bulunmadığı fark edilmektedir.

Buraya kadar olan literatür araştırmasının Emir Çelebi'nin eserinin kaynakları hakkında bazı bilgiler ortaya koymakla birlikte, çalışmanın bulgular bölümünde ortaya konduğu üzere *Enmûzecu't-Tıbb*'ın İbn Nefis'in eseri *el-Mûcez*'le olan bu benzerliği üzerine doğrudan bir bilgi vermediği görülmektedir.

Öte yandan Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Başkanlığı Tez Merkezi'nden ulaşılamamakla birlikte, internette Google arama motoruyla yapılan bir araştırma sonucunda ulaşılan Suzan Bozkurt'un 1989 tarihli 4. *Murat'ın Saray Hekimi Emir Çelebi'nin En-Muzecü't-Tıbb Eserinde Dahili Hastalıklar* başlıklı tezinin¹⁷ “En-Muzecü't-Tıbb'ın Özellikleri, Yazarı, Nüshaları, Tanıtımı, Tedavi Esasları ve Kaynakları” bölümünde “Tanıtımı” başlığı altında *Enmûzecu't-Tıbb*'la ilgili şu önemli bilgiler paylaşılmaktadır:

“Dibâce-i kitab başlığı altında Emir Çelebi En-Mûzecu't-Tıbb'ın yazılışında izlediği metodu ve kitabın kaynaklarını şöyle açıklar: ‘Türk dilinde yazılmış tıp kitapları arasında İbn Şerif'in Yâdigâr', Müntehâb-ı Şifâ ve Hacı Paşa'nın halk arasında çok tanınıp okunan Teshîl'i iyidir. Fakat bunlar Arapça lugatları ve Türkmenlerin kulağa hoş gelmeyen, revaçta olmayan kelimelerini kullanmaktan çekinmemişlerdir. Ayrıca tıp kurallarına dikkat etmeyip hıltları, mizacları, hastalıkları, anatomi ve müfredatı uygun bir biçimde yazmamışlar; hastalık sebeplerini ve belirtilerinin tümünü açıklamamışlardır. Daha önce yazılanların böyle eksiklikleri olmasına rağmen ben de kitabımı yazarken eski bir tıp kitabına bağlanacağım ki bu da Alaeddin Kureyşî'nin (İbnü'n-Nefis, Alaeddin Ali b. Ebi'l-Hazm el-Kureyşî) Mûcez'idir. Kitabımı onun gibi düzenleyeceğim. Ayrıca şu kitaplardan edindiğim bilgileri de ekleyeceğim: Kânûn, Şifâ, Minhâcü'l-Beyân, Mâlâ Yesâ, Tuhfe-i Sadiyye, Mûcez, Şerh-i Mûcez-i Nefisî, Gınâ Menâ, Şerh-i Mûcez-i Aksarayî, Kâmilü's-Sinâa, Sedidî, Esbâb-ı Alâmât, İbn Baytar, Tarvîhü'l-Ervâh, Zübde-i Şâmil, Takvîmü'l-Edviye, Takvîmü'l-Ebdân, Mecmaü'l-Mücerrebât, Merâtibü'l-Beyân, Zahire-i Harzemşâhî, Hâvî, Aknâ, Sitte-i Zarûriye, İhtiyârât-ı Bed'î, Delâletü'l-Hâirîn, Minhâcü'l-Dükkân'.”^{17,pp:22-3}

Yukarıdaki açıklama ile Demiroğlu'nun⁸ yaptığı çalışmada *Enmûzecu't-Tıbb*'da karşılaşılan hekimler ve eserleri ile Çimen'in¹¹ tez çalışmasında verdiği hekimlerin ve eserlerin isimlerinin örtüştüğü görülmektedir. Yukarıdaki açıklamada yer alan ve bu çalışmada elde edilen bulgularla uyumlu ve bunları açıklayıcı olabilecek en önemli bulgu ise Emir Çelebi'nin *Enmûzecu't-Tıbb*'ı yazarken İbnü'n-Nefis'in eseri *Mûcez*'e bağlanacağı ve kitabını onun gibi düzenleyeceği bilgisidir.¹⁷ Gerçekten de bu çalışmanın konusu olan bölümler, bazı eklemeler dışında, önemli ölçüde *Mûcez*'de yer alan bölümlerin çevirisi olup, bazı yerlerde isim verilerek farklı hekimlerden ve eserlerden eklemeler yapıldığı görülmektedir.

Konu bu değerlendirme üzerinden ele alındığında eserine *Enmûzecu't-Tıbb* ismini verirken büyük olasılıkla ses benzerliğinden yararlanarak İbnü'n-Nefis'e ve eseri *el-Mûcez fî't-Tıbb*'a bir gönderme yaptığı yorumu yapılabilir. Doğrudan *el-Mûcez fî't-Tıbb*'ı çevirdiğini belirtmemiş olsa da Emir Çelebi'nin bu isimlendirme şekli

ile eserinin ana metninin *el-Mūcez fī't-Ṭıbb* olduğuna işaret ederek aslında alıntı yaptığı eseri bildirmiş olduğu düşüncesi akla yatkındır.

Bu bağlamda, benzer bir yaklaşımın Sinoplu Mü'min b. Muqbil'in eseri *Zahîre-i Murâdiyye*'de de olduğu görülmektedir. Mü'min de eserinin girişinde, eserini doğrudan *Zahîre-i H'ârezmşâhî*'den çevirdiğini bildirmemektedir. Ama eser üzerine yapılan çalışma onun *Zahîre-i H'ârezmşâhî*'nin altıncı bölümünün, baş hastalıklarından başlayarak mide hastalıklarına kadar olan bölümlerinin çevirisi olduğunu göstermiştir.¹⁸

Böyle bir iddiaya kanıt oluşturmak açısından yeterli olmamakla birlikte, bu iki örnekte Osmanlı hekimlerinin esas olarak alıntı yaptıkları ya da eserlerini çevirdikleri hekimleri ve eserlerini anmasalar bile eserlerinin adlarına taşıyarak adı geçen eserlere işaret etmiş olabileceklerini düşünmek akla uzak olmayacaktır.

Öte yandan literatürde yer alan çalışmalarda, Suzan Bozkurt'un tez çalışması dışında,¹⁷ neden böyle bir bilgiyle karşılaşılmadığı sorusu akla gelmektedir.

Suzan Bozkurt'un¹⁷ üzerinde tez çalışmasını yaptığı İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı ve Tıp Tarihi Bilim Dalı Neş'et Ömer İrdelp Kitaplığı 872 numaralı nüshada olduğunu bildirdiği ve alıntı yaptığı *Dībāce-i Kitāb*'da yer alan bilgilerin, üzerinde yapılmış olan tez çalışmalarına bakıldığında^{11,12} Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Mustafa Con A 719 nüshasında bulunmadığı fark edilmektedir. Demiroğlu⁸ çalışmasını yaparken Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü, No. 96'da yer alan yazmayı temel almış, yine aynı kütüphanede No. 244'de bulunan nüsha ile karşılaştırmıştır. Atlı¹³ ise çalışmasında İstanbul Üniversitesi Ktp. No. 7054 ve 7043 nüshalarını kullanmış olup, onların da çalışmalarında Suzan Bozkurt'un¹⁷ verdiği bilgilere benzer bir paylaşımda bulunmadıkları görülmektedir. Bu nedenle üzerinde çalışmalar yapılan bu nüshalarda Bozkurt'un bildirdiği dibace kısmının olmayabileceği, eğer varsa yazarların gözünden kaçmış olabileceği düşünülmektedir.

Mihrişah Sultan, No. 342 nüshası¹ gözden geçirildiğinde, *Dībāce-i Kitāb* başlıklı bir kısmın, yazmanın kütüphane kaydının olduğu varak 1a'da bulunduğu ve ayrıca burada başka kayıtların da yer aldığı görülmektedir ki bu düzenleme *Dībāce*'nin bu varığa sonradan eklenmiş olabileceğini düşündürmektedir. Kitap ise varak 1b'de besmele ile başlamaktadır. Yukarıda anılan yazarlara ek olarak, yazılarında kaynak olarak Mihrişah Sultan, No.342 nüshasından¹ yararlandığını bildiren Aciduman'ın^{5,14-16} da Mihrişah Sultan, No. 342'de yer alan ve Suzan Bozkurt'un verdiği bilgileri içeren *Dībāce-i Kitāb* isimli bu kısmı, çalışmalarında ele aldığı konular göz önünde bulundurulduğunda, dikkate almamış olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Sonuç

Emir Çelebi'nin, yazıdaki incelenen bölümler bağlamında, *Enmūzecu't-Ṭıbb*'ını kaleme alırken İbnu'n-Nefis'in *el-Mūcez fī't-Ṭıbb*'ında yer alan yazım düzenini esas almasının yanısıra adı geçen eserin ilgili bölümlerini de Türkçeleştirdiği ve birebir alıntılarla eserine katmış olduğu fark edilmektedir. Bazı bölümlerde Emir Çelebi'nin, İbnu'n-Nefis'in *el-Mūcez fī't-Ṭıbb*'ından çevirisini yaptığı bölümlere, yararlanmış olduğunu bildirdiği diğer eserlerden de kısa bazı eklemeler yaptığı görülmektedir. Bununla birlikte *Enmūzecu't-Ṭıbb*'in, İbnu'n-Nefis'in *el-Mūcez fī't-Ṭıbb*'inin çevirisi olduğunu söyleyebilmek için her iki eserin birebir karşılaştırılmasının gerekli olduğu çok açıktır.

Bilgi

Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

1. Emir Çelebi. Enmüzece't-Tıbb. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Koleksiyonu, No. 342.
2. Kâhya E. İbn Nefis ve eseri, el-Mucez. Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi 1992;14:189-200.
3. Ağırakça A. İslâm Tıp Tarihi [Başlangıçtan VII./XIII. Yüzyıla Kadar]. İstanbul: Çağdaş Basın Yayın Ltd. Şti.; 2004. pp: 256-67.
4. İbnu'n-Nefis, 'Alâ'u'd-dîn 'Alî b. Ebî'l-Hazm el-Kuraşî. El-Mücez fî't-Tıbb. Türkçeye çeviren: Muşlihu'd-dîn Muştafâ ibn Şa'bân es-Surûrî. Ankara Milli Kütüphane A 1437. Müstensih: 'Alî b. Receb H'âce, Şa'bân 1035/[Nisan/Mayıs 1626].
5. Aciduman A. Hekimbaşı Emir Çelebi'nin *Enmüzece't-Tıbb* adlı eserinde gebelik ve doğum üzerine. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2010;53(4):318-27.
6. İbnu'n-Nefis, 'Alâ'u'd-dîn 'Alî b. Ebî'l-Hazm el-Kuraşî. El-Müzezu fî't-Tıbb. Taḥkîk: 'Abdu'l-Karîm al-'Azbâvî, Murâc'ât: Aḥmad 'Ammâr. Kâhire: Vezâretu'l-Evkâf el-Meclisî'l-'lâ li'ş-Şu'ûnî'l-İslâmiyyeti; 1406 H/1986M.
7. Uzel H. Hekimbaşı Emir Çelebi ve Murad IV. Poliklinik 1935;2(7-19): 210-1.
8. Demiroğlu A. 17. asırda "Ser-Etibba Emir Çelebi"nin "Enmüzece-i Tıbb" adlı eserindeki göz hastalıkları ve tedavileri bahsi. In: I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, 14-18 Eylül 1981: Bildiriler, Cilt II, Tıp-Dış Hekimliği-Eczacılık Tarihi. İstanbul: [yayl. y], 1981; pp:107-26.
9. Demirhan Erdemir A. Emir Çelebi. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 11. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995; pp:129-30.
10. Cin A, Çimen Y, Ayaz Y. Emir Çelebi'nin Enmüzece't-Tıp adlı eseri üzerine. In: Şahin M, Göküş Ş, editors. Türk Akademik Araştırmalar Dergisi Uluslararası Multidisipliner Kongresi, 12-14 Ekim 2018 Antalya, Bildiriler, Birinci Baskı. Otto Yayınları; 2018. pp:134-9.
11. Çimen Y. Emir Çelebi, Enmüzece't-Tıbb (İnceleme-Metin 1b-173a). [Yüksek Lisans Tezi]. Danışman: Doç. Dr. Ali Cin. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı; 2019.
12. Ayaz Y. Emir Çelebi, Enmüzece't-Tıbb (İnceleme-Metin) 173a-351b. [Yüksek Lisans Tezi]. Danışman: Doç. Dr. Ali Cin. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı; 2019.
13. Atlı HH. Klasik Osmanlı tıbbının XVII. yüzyıl temsilcisi: Hekimbaşı Emir Çelebi'nin hayatı ve eserleri. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD) 2021;11(1):97-111.
14. Aciduman A, Arda B. Emir Çelebi ve ünlü eseri *Enmüzece't-Tıbb*'da tıbbî deontoloji ile ilgili bir bölüm: Vesâyâ-yı Hükemâ-yı Selef ve Halef. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2008;51(1):68-72.
15. Aciduman A. Hekimbaşı Emir Çelebi ve ünlü eseri *Enmüzece't-Tıbb*'da sinir sistemi anatomisi ile ilgili bölümler. Türk Nöroşirürji Dergisi 2008;18(2):96-103.
16. Aciduman A. Hekimbaşı Emir Çelebi ve ünlü eseri *Enmüzece't-Tıbb*'da kafatası ve omurga anatomisi üzerine. Türk Nöroşirürji Dergisi 2012;22(2):103-10.
17. Bozkurt S. IV. Murat'ın Saray Hekimi Emir Çelebi'nin En-Muzecü't-Tıbb Eserinde Dahili Hastalıklar [Doktora Tezi]. Danışman: Prof. Dr. Arslan Terzioğlu. İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Deontoloji Anabilim Dalı ve Tıp Tarihi Bilim Dalı; 1989.
18. Aciduman A, Şems Ş. Sinoplu Mü'min b. Muḫbil ve eserleri üzerine bir inceleme: *Miftāhu'n-Nūr ve Ḥazā'inu's-Surūr ile Zāḥire-i Murādiyye* telif mi yoksa çeviri midir? Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi 2021;11(3): 441-71.